

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ОФЕЛИЯ АЛЛАХВЕРДИ ГЫЗЫ ТАГИЕВА

**БЕЗЛИЧНЫЕ ГЛАГОЛЫ СОВРЕМЕННОГО
РУССКОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ
ИХ СЕМАНТИЗАЦИИ
В РУССКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ СЛОВАРЕ**

5707.01 – Славянские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени доктора философии по
филологическим наукам

БАКУ – 2013

Работа выполнена на кафедре современного русского языка педагогического факультета Бакинского славянского университета

Научный руководитель: *доктор филологических наук, профессор Таваккюль Гады оглу Шукюрбейли*

Официальные оппоненты: *доктор филологических наук, профессор Ильяс Гамидулла оглу Гамидов*
доктор философии по филологическим наукам, доцент Гюльшан Дэмирган гызы Рзаева

Ведущая организация: Кафедра русского языка Азербайджанского государственного педагогического университета

Защита состоится «_23_» _10_2013 года в «___» часов на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора филологических наук и доктора философии по филологическим наукам при Бакинском славянском университете по адресу: AZ 1014, г.Баку, ул. С.Рустама 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ.

Автореферат разослан _____2013 г.

**Ученый секретарь
Диссертационного совета
Д.02.071, доктор философии по
филологическим наукам, доцент**

Н.Р.Мугимова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Безличные глаголы привлекали внимание исследователей на всех этапах развития русского языкознания. Вместе с тем целый ряд вопросов, связанных с этим составом глагольных лексем, до сих пор остается за пределами внимания лингвистов. Неизученными на сегодня остаются вопросы, связанные с теоретическим осмыслением и оценкой семантических особенностей этой группы слов, неоднозначностью отношения к ней в толковых и двуязычных словарях.

Актуальность исследования определяется тем, что: а) не выявлен реальный состав безличных глаголов в современном русском языке; б) исследуемый разряд глаголов с точки зрения их семантической структуры изучен недостаточно; в) не изучены принципы разработки безличных глаголов в толковых словарях русского языка; г) не проанализированы и не унифицированы основные способы семантизации безличных глаголов в двуязычных, в частности, русско-азербайджанских словарях (РАС).

Объектом исследования в диссертации являются глаголы современного русского языка, толковые словари русского языка и русско-азербайджанский словарь с точки зрения отражения в них исследуемых глаголов.

Предметом исследования послужили безличные глаголы, их семантическая структура и способы семантизации в толковых словарях русского языка и в русско-азербайджанском словаре.

Цель исследования – определить место безличных глаголов в лексической системе современного русского языка, разработать принципы семантического анализа слов определенной структуры с позиции современной лексикографии, усовершенствовать приемы лексикографического описания безличных глаголов в РАС.

Задачи исследования. Намеченная цель предполагает решение в работе ряда конкретных задач:

- изучение истории вопроса о безличных глаголах в русском языкознании, определение основных аспектов в их исследовании;
- выявление основных лексико-семантических разрядов безличных глаголов в современном русском языке;
- определение лексико-грамматических и семантико-стилистических особенностей выявленных разрядов безличных глаголов;

- выявление основных функций, выполняемых безличными глаголами в общей системе языка;
- выявление вопроса о взаимоотношении безличных глаголов с личными;
- установление случаев безличного употребления личных глаголов в различных контекстуальных ситуациях;
- изучение и обобщение опыта семантизации безличных глаголов в словарях различных типов.

Методы исследования. В качестве основного метода анализа в данной работе применяется лексикографический метод, связанный с именем проф. М.Т.Тагиева, заключающийся в систематическом изучении вопросов о принципах и приемах описания словарного состава языка в различных типах толковых и в разработке проблем двуязычных словарей, с применением метода компонентного анализа, повышающего точность и объективность исследования. В диссертации применены также приёмы сравнительно-семантического анализа на основе дефиниций лексикографических источников.

Научная новизна исследования заключается в том, что в этой работе впервые: 1) на фактическом материале выявляются лексико-грамматические и семантико-стилистические особенности безличных глаголов в современном русском языке; 2) описывается семантическая структура безличных глаголов, намечается лексикографический аспект в их изучении; 3) на материале толковых словарей русского языка: а) выявляются особенности семантической организации исследуемых глаголов; б) устанавливается типология лексических значений данных глаголов, производится классификация их на семантической основе; 4) разрабатываются оптимальные и унифицированные модели описания семантической структуры безличных глаголов в русско-азербайджанском словаре.

Теоретическая и практическая значимость исследования непосредственно вытекает из актуальности исследуемой проблемы. Анализ семантической структуры безличных глаголов имеет большое значение для теоретической семасиологии и практической лексикографии. Как материалы, так и результаты работы могут быть использованы при изучении безличных глаголов в школе и в вузе, на спецкурсах и спецсеминарах по глаголу в русском языке. Основные положения исследования могут быть использованы также и в вузовских курсах лекций по сопоставительной грамматике русского и

азербайджанского языков, в процессе обучения русскому языку в национальной аудитории. Данное исследование может быть полезным в деле составления двуязычных, в частности, русско-азербайджанских словарей.

Источники исследования. Материалом для исследования послужили безличные глаголы современного русского языка, извлеченные сплошной выборкой, с одной стороны, из «Словаря русского языка» в 4-х томах АН СССР (1981-1984; далее – МАС), с другой, из «Русско-азербайджанского словаря» в 3-х томах под ред. А.А. Оруджева (6-е изд. Баку, 2005; далее – РАС). В качестве дополнительных источников, для сравнительного анализа, привлекались «Словарь современного русского литературного языка» в 17-ти томах (1948-1965; далее – БАС), «Словарь русского языка» С.И. Ожегова. (Под ред. Н.Ю. Шведовой. Изд. 22-е. – М.: Русский язык, 1990; далее – СО.). Картоотека насчитывает более 400 безличных глаголов.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Последовательное изучение отдельных участков словарного состава является необходимым условием для решения одной из важных задач современной лингвистики – описания лексико-семантической системы языка.

2. Степень изученности отдельных классов и подклассов глаголов русского языка далеко не одинакова. Более изучены морфологические признаки и синтаксические функции отдельных разрядов глаголов. Безличные же глаголы, их лексико-грамматические и семантико-стилистические особенности, способы их образования изучены менее тщательно.

3. Семасиологические и лексикографические проблемы различных лексико-семантических групп безличных глаголов до сих пор должным образом не привлекали внимание исследователей.

4. Изучение опыта семантизации указанных глаголов в толковых словарях русского языка и в русско-азербайджанском словаре свидетельствует об отсутствии в них унифицированных, наиболее оптимальных формул толкования.

5. Значение исследуемых глаголов современного русского языка должно выявляться в реальных лингвистических показателях, координирующих с отдельными элементами семантической структуры глагольной лексемы: с его сочетаемостью, парадигматическими отношениями, словообразовательными связями и т.д.

6. В двуязычном, в частности русско-азербайджанском словаре безличные глаголы должны быть представлены с учетом всех их грамматических, лексических и семантико-стилистических особенностей.

Апробация диссертации. Основные положения исследования докладывались на межвузовских республиканских и международных научных конференциях, на Тагиевских чтениях в БСУ, обсуждались на семинарах и заседаниях кафедры современного русского языка педагогического факультета Бакинского славянского университета. Публикации по теме диссертации составляют 11 статей и тезисов, опубликованных в различных республиканских и зарубежных издательствах.

Структура диссертации. Работа состоит из введения, двух глав, заключения и библиографии, состоящей из списка использованной лингвистической литературы на русском и азербайджанском языках и списка использованных лексикографических источников. Основной текст диссертации изложен на **147** страницах. Общий объем диссертации **165** страниц.

СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **введении**, в двух параграфах, обосновывается выбор темы диссертации, ее актуальность, формулируются цели и задачи исследования, определяются научная новизна, теоретическая и практическая значимость работы, методы и источники исследования, излагаются основные положения, выносимые на защиту (1.), дается краткая история вопроса (2.).

Безличные глаголы, несмотря на стремление ученых установить признаки различия между отдельными разрядами глаголов, не получили до сих пор четкого определения и не были предметом углубленного и разностороннего исследования. Справедливо считается, что поэтапное и более углубленное исследование русского глагола дает возможность выявить некоторые направления и тенденции в его изучении.¹

Изучение безличных глаголов в русском языкознании неразрывно связано с изучением категории лица. Значительный вклад в изучении данной категории, равно как и других морфологических

¹ Шукюров Т.Г. Лексикографическая разработка глаголов непродуктивных классов русского языка. Автореф. дисс....канд.наук. Тбилиси, 1980, с. 7.

категорий глагола, внесли М.В.Ломоносов, Н.Греч, А.Х.Востоков, В.Г.Белинский, Г.Павский, Ф.И.Буслаев, А.А.Потебня, Д.Н.Овсяннико-Куликовский, А.А.Шахматов, А.М.Пешковский и др.

В работах других ученых-языковедов (Л.В.Щерба, В.В.Виноградов, Е.М.Галкина-Федорук, Н.С.Поспелов и др.), представляющих последующий этап в развитии изучения категории лица глагола, затронут целый ряд спорных вопросов, решаемых исследователями по-разному.

Большой интерес с точки зрения целей и задач данного исследования представляют работы С.Д.Никифорова, А.А.Юдина, В.М.Никитевича, Л.В.Матвеевой-Исаевой и др., в которых довольно обстоятельно и углубленно изучаются вопросы, связанные с разработкой категории лица в русской грамматической науке.

Однако, несмотря на более чем двухвековую историю, проблема классификации русских глаголов, в частности, безличных, по сей день остается дискуссионной и не решенной окончательно.

Первая глава работы – «Безличные глаголы в современном русском языке (в лексико-семантическом и лексикографическом аспектах)» состоит из шести параграфов (трех самостоятельных и трех вспомогательных подпараграфов).

В **первом параграфе** (1.1.) рассматриваются структурно-семантические особенности *безличных глаголов* русского языка.

Показательно, что различные исследователи обращали внимание на возможности разных подходов к вопросу о происхождении и функциональной сущности безличной формы русского глагола. Оспаривалось при этом традиционное мнение о безличном значении данной формы во всех случаях её употребления, предлагался нетрадиционный подход к объяснению происхождения и употребления безличных форм русских глаголов, представленных в современном русском языке относительно небольшим количеством глагольных лексем.¹

Считается, что «лексико-грамматическое ядро глагольной безличности» составляет группа абсолютно безличных глаголов, насчитывающих свыше 120 слов. Это глаголы типа *ветреть*, *возбраняться*, *завечереть*, *недоставать*, *нездоровиться*, *першить*, *фартить* и др.²

¹ См.: Шелякин М.А. О происхождении и употреблении безличной формы русского глагола // Вопросы языкознания. М.: Наука, 2009, № 1, с. 35.

² Королькова А.В. К лексико-грамматической характеристике безличных форм глагола и их функционирования / Функциональный анализ грамматических единиц. Сборник научных трудов. Л., 1980, с. 103.

Безличные глаголы, по мнению многих исследователей, глубоко и всестороннее изучены с точки зрения морфологических и синтаксических их особенностей, чего нельзя сказать об изучении семантики данных глаголов. Р.П.Афанасьева считает, что «семантико-грамматическое рассмотрение языкового материала должно покоиться на двух основаниях – смысловом и грамматическом, так как нередко различие лексических значений слова связано с его разными грамматическими формами...».¹ Видимо, по этой причине в работах некоторых лингвистов безличные глаголы рассматриваются и со стороны их семантики.

Е.М.Галкина-Федорук, разграничивая собственно-безличные глаголы и личные глаголы в безличном употреблении, указывает на то, что глаголы второй группы имеют более широкий семантический спектр и в количественном отношении преобладают над собственно-безличными глаголами. Она выделяет пять семантических групп безличных глаголов.²

Лексические типы безличных глаголов рассматриваются также и в работах В.В.Виноградова, в которых указывается на восемь значений безличных глаголов. Отмечая продуктивность безличных глаголов последнего разряда, означающих стихийную направленность действия на субъект или присущую кому-нибудь предрасположенность к действию..., он в частности указывает на продуктивность образования безличных глаголов от личных глаголов в форме 3-го лица единственного числа присоединением к ним частицы -ся.³

При выделении лексических типов безличных глаголов многие исследователи (А.В.Королькова и др.) опираются на классификацию безличных глаголов, данную В.В.Виноградовым.⁴

Степень разработанности безличных глаголов в русской грамматической науке дает основание констатировать следующее: 1) в

¹ Афанасьева Р.П. Полисемия глагольных лексем. Причины возникновения. Функции / Деривация и полисемия. Тамбов. Межвузовский сборник научных трудов под ред. В.Г.Руделева. Тамбовский ордена «Знака почета» гос.пединститут, 1978, с. 88-89.

² См.: Галкина-Федорук. Безличные предложения в современном русском языке. М., 1958, с.130.

³ Грамматика русского языка. Т.І. Фонетика и морфология. М., 1960, с. 471.

⁴ См. об этом: Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Л., 1967, с. 466-467

русском языкознании безличные глаголы специально не исследовались; 2) изучение безличных глаголов осуществляется в пределах категории безличности на морфолого-синтаксическом уровне; 3) подавляющее большинство безличных глаголов является безличными формами личных глаголов; 4) внешнее сходство личных и безличных форм приводит к тому, что одни лингвисты сказуемое безличных предложений рассматривают как глагол в форме 3-го лица, а другие – как глагол, не имеющий формы, совпадающей с формой 3-го лица единственного числа; 5) безличные глаголы не исследованы в лексикографическом аспекте.

Во втором параграфе (1.2.) рассматриваются *собственно-безличные* глаголы и отражение их семантической структуры в толковых словарях русского языка. Отмечается, что процесс образования указанных глаголов, завершившийся ещё в глубокой древности, не раз привлекал внимание исследователей, суждения которых по данному вопросу весьма противоречивы.

Так, говоря об исконности происхождения безличной формы, А.А.Шахматов не указывает «почему безличная форма получила такое же оформление, что и форма 3-го лица единственного числа личных глаголов».¹

Более вероятной кажется точка зрения на вопрос о происхождении собственно-безличных глаголов А.А.Потебни, согласно которой «такие глаголы произошли от таких личных глаголов, которые первоначально употреблялись с обозначением имен, входящих в состав самого глагольного слова».²

В составе собственно-безличных глаголов современного русского языка выделяются: собственно-безличные невозвратные (*буранить*, *взбучить*¹, *вскоробить*, *вспасть*, *вспучить*, *выюжить*, *вырвать*, *выяснить*, *дождить*, *завечереть*, *завьюжить*, *задождить*, *зазнобить*, *заколотить*, *заломить*, *запарить*² и др.) и собственно-безличные возвратные (*бредиться*, *вериться*, *взглянуться*, *взгрустнуться*, *вздремнуться*, *вообразиться*, *гуляться*, *довестись*, *дрематься*, *дышаться*, *икаться* и др.) глаголы.

¹ См.: Юдин А.А. Формы выражения категории лица глагола в современном русском языке // Вопросы теории русского языка. Ученые записки Рязанского ГПИ. Т. 51. Рязань, 1968, с. 175-176.

² Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Харьков: Учпедгиз, Т.2, 1958, с. 422.

Словарный материал толковых словарей русского языка (МАС, БАС и СО) интерпретируется с учетом лексико-грамматических и семантико-стилистических особенностей собственно-безличных невозвратных глаголов. При этом используются различные способы толкования их значений. Так, с помощью *синонимического* способа определяются глаголы *буранить, взбучить, вырвать*², *ободнять, обутреть, примеркать, распучить* и др.; с помощью *отсылочно-синонимического* способа толкования определяются значения таких однозначных собственно-безличных возвратных глаголов, как *прояснить, разведрить, заштормить*. Данный способ толкования выражается формулами «*То же, что ...*», «*См. ...*».

Не менее продуктивным считается *описательно-синонимический* способ толкования значения слов, с помощью которого семантизируются глаголы *вскоробить, искоробить, вспучить, позанести, снежить, угораздить*.

Ср.: ВСКРОБИТЬ, -бит; *обычно безл., сов., перех.* Прост. вспучить, поднять горбом, буграми. (МАС, т. I, с. 231)

ВСКРОБИТЬ, -блю, -бишь. *сов. перех.* В просторечии. Вспучить, выгнуть горбом, буграми; перекосить. *Прибывшая вода вскоробила лед на реке...* (БАС, т. 2, с. 842).

Из приведённого словарного материала видно, что семантика глагола *вскоробить* раскрывается с помощью указанных в словарной статье синонимичных слов *вспучить* (МАС, БАС) и *перекосить* (БАС), с одной стороны, и описательного толкования «выгнуть горбом, буграми» (МАС, БАС), с другой.

Количество полисемантических глаголов анализируемой подгруппы слишком ограничено. Многозначными являются глаголы *недостаивать, перекоробить, развиднеть, тошнить*.

Изучение *собственно-безличных глаголов* современного русского языка даёт основание констатировать следующее: 1) данный разряд безличных глаголов представляет многочисленную группу, сущность и специфика которых обнаруживается в их образовании, морфологических и синтаксических свойствах; 2) собственно-безличные глаголы в русском языке представлены в двух основных группах: 1) невозвратные собственно-безличные глаголы; 2) возвратные собственно-безличные глаголы. 3) при лексикографической интерпретации семантики указанных глаголов в словарях обнаруживаются некоторые разночтения; 4) многие собственно-безличные

глаголы остались вне поле зрения составителей словарей и, тем самым, не вошли в их словарь.

Третий параграф (1.3.), состоящий из трех вспомогательных подпараграфов, посвящен выяснению лексико-семантических особенностей *контекстуально-безличных глаголов* и интерпретации их семантической структуры в толковых словарях русского языка.

Как известно, категория безличности не ограничивается только собственно безличными глаголами. В русском языке и личные глаголы, употребляясь в бесподлежащей конструкции, могут приобретать свойство безличного глагола. Эта группа глаголов также многочисленна и семантически разнородна.

Личное и безличное употребление глагола обусловлено прежде всего синтаксически. Разграничение личной и безличной форм одного и того же глагола, таким образом, зависит от их непосредственного окружения, т.е. соответствующего контекста. В данном случае речь идет о *контекстуально-безличных глаголах*, выступающих в одном из своих значений или в одном из своих употреблений как безличные.

Глаголы этого разряда можно разделить на три группы: 1) личные глаголы, имеющие *безличное употребление*; 2) глаголы, имеющие *безличный оттенок* личного значения; 3) личные глаголы, имеющие *безличное значение*.

В **первом подпараграфе** (1.3.1.) рассматривается семантическая структура и способы семантизации личных глаголов, имеющих *безличное употребление*. Почти во всех толковых словарях русского языка они выступают в безличном употреблении, о чём свидетельствует грамматическая помета «*в безл. употр.*», т.е. в безличном употреблении.

С указанной пометой в словарях выступают слова *болеть*², *выбросить*, *взять*, *выйти*, *вынести*, *влечь*², *вызвездить*, *гудеть*, *давить*, *дуть*, *драть*, *жечь*, *забрать*¹, *завалить*, *закрепить*, *занести*, *затянуть*¹ и др.

Многие контекстуально-безличные глаголы данной подгруппы реализуют значение безличности по-разному.

1. В большинстве случаев часть глаголов (*заволочь*, *задувать*³, *засветлеть*, *засосать*¹, *застлать*, *засыпать*, *кренить*, *колотить* и др.) в личном и безличном употреблении имеют одно и то же значение: ЗАВОЛЮЧЬ – 1. «Закрывать, подчеркнуть, застлать (о тучах, тумане, облаках, слезах и т.п.)»; а) личное употребление: *Дождя не было, но туман еще держался и низкие облака заволочли все небо*;

б) безличное употребление: *А у него глаза заволокло туманом...* Или: *Бухту уже заволокло вечерней дымкой.*

Аналогично значение безличности реализуют глаголы *задувать, засветлеть, засосать¹, застлать, засыпать, кренить, колотить, контузить* и др.

При безличном употреблении другой части личных глаголов наблюдается некоторое дополнительное семантическое варьирование: а) одно и то же значение личного глагола наряду с *безличным употреблением* обнаруживает и *безличный оттенок* (*качать, прохватить, обволочь*); б) личный глагол в двух своих значениях имеет *безличное употребление*: (*клóнить*); в) оттенок личного значения глагола может употребляться и безлично (*запорошить¹*); в) личное и безличное употребления дифференцируются семантически (*засветлеть*); д) личный глагол в разных значениях имеет семантические оттенки, для которых, в свою очередь, свойствен безличный оттенок и безличное употребление (*швырять*).

Семантическая структура глаголов, имеющих *безличный оттенок личного глагола*, является предметом анализа **второго подпараграфа** (1.3.2.).

Среди глаголов описанного разряда выделяется небольшая подгруппа глаголов с *оттенком безличности*. В данную подгруппу входят глаголы: *обсыпать, объесть, таять, сорвать, саднить, свежить, сморить, холодеть, холоднеть, найти², нанести, мозжить, потрясти, штормить, проиграть* и др.

В словарях данная подгруппа контекстуально-безличных глаголов приводится после соответствующего условного знака – двух параллельных вертикальных линий (//).

От глаголов, имеющих *безличное употребление*, глаголы рассматриваемой подгруппы отличаются тем, что у них появилась сема безличности, которая ещё не оформилась в самостоятельное значение, но находится на пути к нему.

Безличность семантической структуры личного глагола выявляется контекстуально.

Контекстуально-безличные глаголы современного русского языка, одно из значений которых приобретает значение *безличности*, рассматриваются в **третьем подпараграфе** (1.3.3.).

Данные значения в структуре словарной статьи приводятся в качестве самостоятельного значения с указанием грамматической пометы «безл.».

В семантической структуре глаголов *достать*, *дрейфовать*, *замотать*, *заложить*, *заесть*, *валять*, *заштормовать*, *захолодеть* и др. в словарях в качестве безличного может выступать как одно, так и несколько безличных значений. Например: в одном безличном значении выступают глаголы *достать* (6/4) *, *дрейфовать* (2/2), *заметать* (5/3), *заложить* (9/6), *валять* (6/2), *заштормовать* (2/1), *захолодеть* (2/2), *знобить* (2/1) и т.д.

В некоторых случаях, многозначный глагол обнаруживает одно безличное значение и безличный оттенок этого значения. Например, у глагола *рвануть* 5 значений; 5-е значение является безличным: «безл. произвести взрыв; взорвать». *Где стоял склад, выются, поднимаясь, аспидно-красные клубы, и в груди у нее все оборвалось, ведь сейчас рванет, сейчас все разнесет!* Имеется оттенок безличности: «// безл. сильно прозвучать, сотрясая воздух, грохнуть». *Ослепила извилистая молния, упала близко в воду... рвануло так, что на берегу присели...*

Анализ многозначных контекстуально-безличных невозвратных глаголов, имеющих безличное значение в МАС, обнаруживает некоторые случаи комбинированного отражения безличности в семантической структуре следующих глаголов: 1) контекстуально-безличные глаголы, имеющие *безличное значение* и *оттенок безличности*: *бросать* (5/5; при 1-ом значении – (// обычно безл.); *кидать* (4/4; при 1-ом значении - // обычно безл.); 2) контекстуально-безличные глаголы, имеющие *безличное значение* и *безличное употребление* - (/ в безл. употр.): *прорвать* (3/3; при 2-ом значении – /безл. употр.); *раздуть* (5/4; при 1-ом значении – /в безл. употр.) и т.д.; 3) контекстуально-безличные глаголы, имеющие *безличное значение*, *безличное употребление* и *оттенок безличности*: *надуть* (4/3, при 2-м значении – (/в безл. употр. ...; и //безл.); *тянуть* (22/11, при 10-м значении – /в безл. употр. ...; при 17-м значении – //безл.) и т.д.

* Здесь и далее в скобках первая цифра указывает на общее количество выделенных значений в словаре, вторая – на значение, в котором глагол выступает в безличном значении.

Вторую группу контекстуально-безличных глаголов составляют *возвратные глаголы*, одно из значений которых также является безличным. Сюда входят глаголы: *вестись* (4/2), *играться* (3/2), *исполниться*¹ (2/2), *любить* (2/2), *народиться* (4/4), *плакаться* (2/2), *пить* (2/1), *приказываться* (2/1), *прибавиться* (3/2), *прийтись* (6/3), *писаться* (4/2) и др.

При описании семантической структуры указанных безличных глаголов следует, во-первых, чётко разграничивать основные значения полисемантических глаголов от их смысловых оттенков, во-вторых, каждое выделенное значение или оттенок значения необходимо закреплять соответствующим иллюстративным материалом, подтверждающим достоверность выделенных значений и их оттенков.

Вторая глава работы – «Лексикографическая разработка и способы семантизации безличных глаголов в русско-азербайджанском словаре» – также состоит из шести параграфов (из трех самостоятельных и трех вспомогательных параграфов), в которых освещаются вопросы, связанные с изученностью безличных глаголов в азербайджанском языке; на материале русско-азербайджанского словаря устанавливаются сходства и различия семантических структур анализируемых в работе отдельных разрядов безличных глаголов.

В **первом параграфе** (2.1.), в предварительных замечаниях ко второй главе указывается на то, что в большинстве тюркских языков, равно как и в большинстве других языковых групп мира, глагол «является самой сложной, грамматически ёмкой и семантически дифференцированной категорией».¹

Согласно высказыванию некоторых исследователей (М.Гусейнзаде, А.Демирчизаде, Х.И.Мирзазаде и др.), глаголы в азербайджанском языке по таким их грамматическим категориям, как категория времени, лица, вида, переходности, наклонения (формы), связи, залога, качества, показателя, отрицания и сказуемости, считают самой богатой частью речи.² (Перевод с азербайджанского языка)

В азербайджанском языке почти во всех высказываниях азербайджанских языковедов в качестве одного из основных грамматических категорий глагола выделяется *категория лица* (*şəxs kateqori-*

¹ Мамедов А.Н. Сравнительно-сопоставительное исследование глаголов современного азербайджанского и монгольского языков. Баку: Маариф, 1976, с.5.

² Dəmirçizadə A.V. Azərbaycan dilinin üslubiyatı. Bakı, 1962, s. 248.

yası). Следует особо оговорить указанную грамматическую категорию глагола, так как в работах по азербайджанскому языку до 1961 года безличные глаголы рассматривались под названием «*təchul növ*».

Категория лица (*şəxs kateqoriyası*) в азербайджанском и русском языках показывает *отношение действия к его исполнителю*. С этой точки зрения *təchul növ* (*страдательный залог*) в азербайджанском языке «указывает на грамматическую пассивность исполнителя действия и грамматическую активность объекта, над которым фактически совершается действие...».¹

В ней, в частности, указывается на то, что в азербайджанском языке *şəxssiz növ fellər* (безличные глаголы) обозначают действие, у которого нет производителя и его невозможно восстановить.

Şəxssiz növ fellər (безличные глаголы) в азербайджанском языке образуются от непереходных глаголов с помощью аффиксов *-il, -il, -ul, -ül: yanaşılmaq, edilmək, tutulmaq, tökülmək* и имеют следующие особенности: 1) они не могут сочетаться с субъектом; 2) не изменяются по лицам и числам; 3) управляют только дательным (*yönlük hal*) и исходным (*çixişliq hal*) падежами; 4) не употребляются в неопределённой форме.²

Однако четвертый пункт не воспринимается однозначно, так как и в русском, и в азербайджанском языках безличные глаголы (*şəxssiz növ fellər*) наряду с другими имеют и форму инфинитива.

Исследователями указывается на малочисленность безличных глаголов (*şəxssiz növ fellərin*) в азербайджанском языке, и перечисляются основные из них, которые даются также в неопределённой форме: *baxılmaq, diqqət edilmək, diqqət yetirilmək, əhəmiyyət verilmək* и др.

Азербайджанские безличные глаголы употребляются в следующих грамматических формах: 1) в форме инфинитива: *yanaşılmaq, baxılmaq*; 2) в форме третьего лица единственного числа: *işə başlanılır, əhəmiyyət verilir*; 3) в форме единственного числа прошедшего времени: *söhbət edilirdi, yanaşılırdı, fikir verilir*; 4) в форме сослагательного

¹Грамматика азербайджанского языка. Фонетика, морфология и синтаксис. Под ред. М.Ш.Ширалиева. Баку: Изд-во «Элм», 1971, с. 106.

²Müasir Azərbaycan dili: 3 cildə, 2 cild. Morfologiya / Z.Budaqovanın redaktəsi ilə. Bakı, 1980, s. 260.

тельного наклонения: *fikir verilsəydi, düzgün yanaşılısaydı, söhbət edilsəydi* и т.д.

Анализ материала показывает, что и в азербайджанском языкознании безличным глаголам больше внимания уделяется при описании различных видов безличных предложений (*şəxssiz cümlələr*).¹

Особый интерес представляет лексикографическое описание безличных глаголов русского языка в двуязычном, в частности, в русско-азербайджанском словаре.

Во **втором параграфе** (2.2.) на материале *собственно-безличных* глаголов русского языка рассматриваются вопросы их лексикографической интерпретации в русско-азербайджанском словаре. Считается, что безличные глаголы (*şəxssiz növ fellər*) в азербайджанском языке, также как и в русском, имеют свои разновидности, которые не всегда полностью соответствуют друг другу в указанных языках.

Существование безличных глаголов в азербайджанском языке сегодня не вызывает никакого сомнения. Такие слова, как *qarlayır, yağır, çovğunlayır* и т.д., употребляются в бесподлежащих конструкциях и обозначают *состояние погоды*: *qarlayır – снежит, yağır – дождит, çovğunlayır – пуржит*.

В РАС наблюдается три подхода к отражению безличных глаголов.

1. На безличность отражаемых в нём глаголов указывает грамматическая помета "безл." (безличное): ДОЖДИТЬ *несов., безл. yağmaq, çiskinləmək (yağış)*. Аналогичное явление наблюдается и в структуре словарной статьи глаголов *знобить, приспичить, стошнить*.

Что касается семантизации этих глаголов, то она нуждается в значительной корректировке.

Так, глагол *çiskinləmək* не полностью отражает семантику указанного выше русского глагола *дождит*, в данном случае глаголу *çiskinləmək* соответствует русский глагол – *моросить*.

¹ См.: Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 1962; Грамматика азербайджанского языка: Фонетика, морфология и синтаксис / Под ред. М.Ш.Ширалиева. Баку: Элм, 1971; Abdullayev Ə.B., Seyidov Y.N., Həsənov A.A. Müasir Azərbaycan dili: Ali məktəblər üçün dərslik. 4 hissə, Bakı, 1972; Müasir Azərbaycan dili: 3 cildə, 3 cild. Sintaksis. Bakı, 1981; Kazımov Q.S. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 2007 и др.

Глагол *знобить* в РАС следовало бы дать как *titrətmək, üşütmək, canına titrətmə düşmək*. Словарная статья в РАС на глагол *знобить* может иметь следующую структуру: **ЗНОБИТЬ**, *несов., безл. titrətmək, üşütmək, canına titrətmə düşmək; Меня знобит canına titrətmə düşür.*

2. При переводе русских безличных глаголов не отмечается грамматическая помета "безл.", указывающая на их безличность:

ВЗБУЧИТЬ *сов., разг. şişmək; горох взбучило от сырости похид rütubətdən şişmişdir.*

3. Часть собственно безличных глаголов не нашла своего отражения в словнике РАС: *заколodить, запуржить, ободнять, обутреть, перекорёжить, подобать, подташнивать, позанести* и др.

Анализ материала РАС с точки зрения передачи в них семантико-стилистических особенностей собственно безличных глаголов русского языка, показывает недостаточную лексикографическую интерпретацию многих глаголов данного разряда. Не все выделенные в РАС значения подтверждены иллюстративным материалом, многие переводы не полностью отражают содержание переводимого слова.

В **третьем параграфе** (2.3.) рассматриваются лексико-семантические особенности *контекстуально-безличных* глаголов русского языка в сравнении с их соответствиями в азербайджанском языке. Отмечается, что при семантизации указанного разряда глаголов в РАС необходимо пользоваться различными семантико-стилистическими приемами, так как исследуемые безличные глаголы неоднородны как по семантике, так и по сфере их употребления и стилистической характеристике. Кроме того, необходим тщательный анализ соответствующего иллюстративного материала, без которого передать значение безличности не представляется возможным.

В **первом подпараграфе** (2.3.1.) рассматриваются глаголы, имеющие *безличное употребление*.

Анализ словарного материала РАС показывает наличие в его словнике многих личных глаголов, имеющих *безличное употребление*. Это, в частности глаголы: *болеть, бывать, влечь², вонять, вызвездить, выйти, вынести, вытянуть, драть* и т.д.

Ср.: **ВЫНЕСТИ** – *сов.* 1. *çixartmaq, aparmaq*; 2. *qoymaq, təklif etmək (müzakirəyə)*; 3. *dözmək, davam gətirmək, tab etmək.*

Приведенный словарный материал наглядно свидетельствует о том, что в переводах русско-азербайджанского словаря личное и безличное употребления глаголов разграничиваются непоследовательно. Многие случаи безличного употребления как бы растворяются в значениях личного глагола.

Словарная статья на слово *замести* и переводы его значений в РАС выглядят следующим образом:

«ЗАМЕСТИ – *сов.* 1. *süpürmək, süpürüb uığmaq*; 2. *örtmək, basmaq*; *снегом замело дорогу yolu qar örtmüşdür (basmışdır)*».

Как видно из словарной статьи, перевод русского глагола *замести* на азербайджанский язык *süpürmək* – не совсем точен, так как *замести* обозначает не *подмести*, а «*подметая, убрать в сторону, собрать в одно место*» (МАС), т.е. «*kənarə uığmaq; bir yerə toplamaq*» в азербайджанском языке. Во-вторых, перевод и пример во втором значении не соответствуют друг другу: *örtmək, basmaq* – отражают личное значение, а предложение *снегом замело дорогу* – является безличным, его перевод получился личным (*yolu qar örtmüşdür*) : *qar* – подлежащее, *örtmüşdür* – сказуемое. Возможный вариант перевода второго значения: «2. *örtmək, basmaq // örtülmək*».

Итак, анализ материала русско-азербайджанского словаря показывает:

1. Безличность русских глаголов и их азербайджанских соответствий отмечается грамматической пометой "*безл.*" (безличное), при фиксации которой наблюдается некоторая непоследовательность. 2. Не всегда чётко разграничиваются личные и безличные глаголы. 3. Определенная часть безличных глаголов (типа *подобать, пуржить* и др.) не вошла в его словник. 4. Переводы отдельных слов не всегда соответствуют безличному значению русских глаголов.

Выяснение основных способов передачи *безличных оттенков* значений личного глагола в РАС является предметом анализа **второго подпараграфа** (2.3.2.). Отмечается, что в группу личных глаголов, имеющих оттенки безличного значения, относятся глаголы *бросать, выбросить, выкинуть, гудеть, давить, кидать, колоть* и др.

Многие личные глаголы данной подгруппы в РАС не получили до сих пор соответствующей лексикографической интерпретации.

Ср.: БРОСАТЬ *несов.* 1. *atmaq, tutmaq*; 2. *salmaq*; 3. *göndərmək, yollamaq*.

Как видно из приведенной словарной статьи, указанный глагол является многозначным личным, одно из значений которого имеет *безличный оттенок* в русском языке. Однако эти оттенки не отражены в РАС, а значит, не все значения (или элементы значений) передаются на азербайджанский язык.

В некоторых случаях переводы РАС в определенной степени отражают безличность оттенков значений, но их неотмеченность снижает информативное качество словаря.

Лишь единичные глаголы (*можжить, перевалить, разнести*) отмечены в РАС как безличные.

У глагола *можжить* в МАС отмечается оттенок безличности: «// Об ощущении тупой, тягучей боли». В РАС указанный глагол снабжён пометой *безл.*: *Можжить безл. дан. bərk ağrımaq, sızıldamaq; можжит в колене dizim bərk ağrıyır (sızıldayır)*.

Анализ словарного материала данной подгруппы наглядно свидетельствует о том, что в русско-азербайджанском словаре не уделено должное внимание *оттенкам безличного значения* личных глаголов, результатом чего является неадекватная передача этих оттенков на азербайджанский язык.

Третий подпараграф (2.3.3.) посвящен рассмотрению способов передачи многозначных контекстуально-безличных глаголов, *одно из значений которых является безличным*. По степени отраженности в РАС их можно разбить на три группы.

1) Безличное значение многозначного глагола в РАС отмечается регулярно (даётся грамматическая помета "*безл.*"):

ВЕЧЕРЕТЬ *несов., безл.* *axşam olmaq, axşamlamaq, qaş qaralmaq, qaranlıq çökmək*.

Как видно из приведенного словарного материала, в РАС глагол *вечереть* зафиксирован в одном значении, тогда как в МАС – в двух значениях: 1. Клониться к вечеру, переходить в вечер. *День вечереет*. 2. О наступлении вечера. Второе значение – безличное.

При переводе указанного глагола РАС использует ряд синонимов: *axşam olmaq, axşamlamaq, qaş qaralmaq, qaranlıq çökmək*, которые искажают семантику русского безличного глагола. Здесь более уместным является один эквивалент – *axşam düşmək*.

2) Безличное значение многозначного глагола в русско-азербайджанском словаре не отмечается. Такие глаголы (*наволочь, назначить*,

напечь, натянуть, оказывать, отъесть, пахнуть, пестрить и др.) составляют значительную часть указанного разряда.

Безличное значение не даётся и у глаголов *повеять* (*повеяло прохладой – sərinlik gəlirdi*); *поманить* (*cəlb etmək, çəkmək*), *пробить* («исполниться – о летах»: *мне пробило двадцать лет – iyirmi yaşım oldu*), *прояснет* («о наступлении ясной погоды»), *рвануть* («про-извести взрыв, взорвать»), *сверлить* («5. безл. вызывать, причинять непрерывную ноющую боль»), *скоробить* («2. безл. согнуть, скорчить, скрючить – от болезни, увечья и т.п.») и т.д.

Как видно из приведённого словарного материала, количество отражаемых словарями значений значительно расходится и при сравнении других безличных глаголов, при этом *личность/безличность* не всегда чётко разграничиваются.

Анализ фактического материала даёт основание констатировать факт полного или частичного отсутствия в РАС отдельных глаголов, зафиксированных в МАС и в других толковых словарях русского языка, со значением безличности.

Некоторые безличные глаголы (*подёрнуть, приморозить, прояснить, свечереть* и др.) в соответствующем значении так или иначе нашли своё отражение в РАС, но не при всех отмеченных выше глаголах имеется грамматическая помета «безл.», указывающая на их безличность. Так, указанная помета отсутствует при глаголах *подёрнуть, прояснить* и т.д.

В заключении резюмированы основные положения работы, намечены пути использования полученных в диссертации результатов в теории и практике лексикографии.

Отдельные подгруппы собственно безличных и контекстуально-безличных глаголов русского языка имеют различную степень продуктивности в языке и обладают специфической семантической структурой. Безличные глаголы являются *морфолого-синтаксической категорией*. О синтаксической обусловленности безличных глаголов говорит тот факт, что определенная часть личных глаголов становится безличной благодаря соответствующей конструкции.

Словарные дефиниции, используемые в РАС для семантизации безличных глаголов, не отражают в достаточной мере все богатство семантики русских безличных глаголов, подавляющее большинство примеров дается непоследовательно и бессистемно.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях:

1. К лексико-семантическим особенностям безличных глаголов в современном русском языке // Тагиевские чтения. Баку: Китаб алэми, 2003, с. 172-175.

2. О многозначности безличных глаголов / Тезисы докладов ежегодной научной конференции, посвященной итогам плановых научных работ сотрудников Бакинского славянского университета. Баку: Китаб алэми, 2004, с. 70-71.

3. Об образовании собственно безличных глаголов в современном русском языке / Тезисы докладов ежегодной научной конференции, посвященной итогам плановых научных работ сотрудников Бакинского славянского университета. Баку: Китаб алэми, 2006, с. 39.

4. Морфологические особенности безличных глаголов русского языка // Ученые записки Азербайджанского университета языков. Баку, 2009, №4, с. 137-143.

5. Контекстуально-безличные глаголы в современном русском языке // Министерство Образования и Науки Республики Казахстан. Казахский Гуманитарно-юридический Университет. Вестник, Серия «Филологические науки». Астана, 2009, №4, с. 106-111.

6. К описанию безличных глаголов в русско-азербайджанском словаре // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Межвузовский сборник научных статей. Баку: Мутарджим, №6, с. 69-73.

7. Собственно безличные глаголы современного русского языка // Международный научно-теоретический журнал «Язык и литература». Баку: Изд-во БДУ, 2009, №4 (70), с. 39-41.

8. Безличное употребление личных глаголов русского языка (на материале невозвратных глаголов) / Слово в языке и речи. Дагестанский государственный педагогический университет. Институт языка, литературы и искусства им. Г.Цадасы Дагестанского научного цен-

тра РАН. Материалы международной научно-практической конференции 14-15 мая 2010. Махачкала, 2010, с. 311–317.

9. Безличное употребление личных глаголов и их отражение в Русско-азербайджанском словаре / Материалы международной научной конференции «Межкультурный диалог: лингвистические, педагогические и литературные измерения» (25-27 ноября 2010 г.). Азербайджанский университет языков. Баку: Мутарджим, 2010, с. 197.

10. К синтаксическим особенностям безличных глаголов в современном русском языке / Материалы XII Республиканской научной конференции докторантов и молодых ученых. Баку, 2010, с. 219.

11. К вопросу категории лица в связи с изучением безличных глаголов современного русского языка / Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XXI веке. Сборник материалов VI международного форума. г. Баку, 8-11 ноября 2010 года. Часть 1. Москва: ИПК МГЛУ «Рема», 2011, с. 15-19.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazma hüququnda

OFELİYA ALLAHVERDİ QIZI TAĞIYEVA

**MÜASİR RUS DİLİNDƏ ŞƏXSİZ FELLƏR
VƏ ONLARIN MƏNALARININ RUSCA-AZƏRBAYCANCA
LÜĞƏTDƏ VERİLMƏ ÜSULLARI**

5707.01 – Slavyan dilləri

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2013

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Pedaqoji fakültəsinin müasir rus dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: *filologiya elmləri doktoru,*
professor Təvəkkül Hadı oğlu Şükürbəyli

Rəsmi opponentlər: *filologiya elmləri doktoru,*
professor İlyas Həmdulla oğlu Həmidov
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent Gülşən Dəmirqan qızı Rzayeva

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin rus dili kafedrası

Müdafiə “ 23 ” 10 2013-cü il tarixdə saat Bakı Slavyan Universiteti nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyaların müdafiəsi üzrə D 02.071 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 370014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küçəsi 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ ” 2013-cü ildə göndərilmişdir.

**D.02.071 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya elmləri üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent**

N.R.Muqimova

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Şəxssiz növ fellər rus dilçiliyinin inkişafının bütün mərhələlərində tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Bununla bərabər, fəl leksemlərinin bu kimi tərkibi ilə bağlı olan bir sıra suallar dilçilərin diqqətindən kənardadır. Hazırda bu qrupa daxil olan söz qruplarının nəzəri baxımdan anlaşılması və semantik xüsusiyyətlərinin dəyərləndirilməsi, izahlı və iki dilli lüğətlərdə onlara fərqli yanaşma ilə əlaqəli məsələlər hələ də öyrənilməyib.

Tədqiqatın aktuallığı aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir: a) müasir rus dilində şəxssiz növ fellərin real tərkibi aşkarlanmayıb; b) semantik strukturu baxımından fellərin araşdırılan kateqoriyası kifayət qədər öyrənilməyib; c) rus dilinin izahlı lüğətlərində şəxssiz növ fellərin verilməsi prinsipləri öyrənilməyib; d) ikidilli, xüsusilə rusca-azərbaycanca lüğətdə (RAL), şəxssiz fellərin mənalarnın verilmə üsulları təhlil və unifikasiya edilməyib.

Tədqiqatın obyektini dissertasiyada tədqiq edilən fellər və onların mənalarnın hansı dərəcədə öz əksini tapması baxımından rus dilinin izahlı lüğətləri və rusca-azərbaycanca lüğət təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini şəxssiz növ fellər, onların semantik strukturu və rus dilinin izahlı lüğətləri və rusca-azərbaycanca lüğətdə onların mənalarnın verilmə üsullarıdır.

Tədqiqatın məqsədi şəxssiz növ fellərin müasir rus dilinin leksik sistemində yerini müəyyənləşdirmək, müasir leksikoqrafiya baxımından müəyyən struktura malik olan sözlərin semantik təhlil prinsiplərini işləyib hazırlamaq, RAL-da şəxssiz növ fellərin leksikoqrafik təsvir üsullarını təkmilləşdirilməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın vəzifələri. Qeyd edilən məqsəd tədqiqat işində bir sıra konkret vəzifələrin həllini şərtləndirir:

- rus dilçiliyində şəxssiz növ fellər haqqında məsələnin araşdırılma tarixinin öyrənilməsi, tədqiqatlarda əsas aspektlərin müəyyənləşdirilməsi;
- müasir rus dilində şəxssiz növ fellərin leksik-semantik kateqoriyalarının üzə çıxarılması;
- bu kateqoriyalara daxil olan şəxssiz növ fellərin leksik-qrammatik və semantik-üslubi xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- ümumi dil sistemində şəxssiz növ fellərin yerinə yetirdiyi əsas funksiyaların üzə çıxarılması;

- şəxssiz növ fellərin şəxslə fellərlə qarşılıqlı münasibətlərinin öyrənilməsi;

- ən müxtəlif kontekstual vəziyyətlərdə şəxslə fellərin şəxssiz mövqedən işlədilməsi hallarının müəyyənləşdirilməsi;

- müxtəlif tipli lüğətlərdə şəxssiz növ fellərin mənalılarının verilmə üsullarının təcrübəsinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi.

Tədqiqat metodları. Təqdim edilən tədqiqat işində əsas təhlil metodu kimi professor M.T. Tağıyevin adı ilə bağlı olan, müxtəlif tipli izahlı lüğətlərdə dilin lüğət tərkibinin təsvirinin prinsip və üsullarına dair məsələlərin sistemli qaydada öyrənilməsi və tədqiqatın dəqiqlik və obyektivlik dərəcəsinə artıran komponent təhlil metodunu tətbiq etməklə ikidilli lüğətlərin problemlərinin işlənilib hazırlanmasından ibarət olan leksikoqrafik metod tətbiq edilir. Dissertasiyada eyni zamanda leksikoqrafik mənbələrin definisiyaları əsasında müqayisəli-semantik təhlil üsulları da tətbiq edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi bu işdə ilk dəfə olaraq 1) faktiki material əsasında müasir rus dilində şəxssiz növ fellərin leksik-qrammatik və semantik-üslubi xüsusiyyətlərinin aşkara çıxarılmasından; 2) şəxssiz növ fellərin semantik strukturunun təsvir edilməsindən, onların öyrənilməsində leksikoqrafik aspektlərin qeyd edilməsindən; 3) rus dilinin izahlı lüğətlərinin materialı əsasında a) tədqiq edilən fellərin semantik təşkilinin xüsusiyyətlərinin aşkarlanmasından; b) bu fellərin leksik mənalılarının tipologiyasının müəyyənləşdirilməsindən; semantik əsasda onların klassifikasiyasının aparılmasından; 4) rusca-azərbaycanca lüğətdə şəxssiz fellərin semantik strukturunun optimal və vahid təsvir modellərinin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti bilavasitə tədqiq edilən problemin aktuallığından irəli gəlir. Şəxssiz növ fellərin semantik strukturunun təhlili nəzəri semasiologiya və təcrübi leksikoqrafiya üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Təqdim edilən materialdan və işin nəticələrindən orta və ali məktəbdə şəxssiz növ fellərin öyrənilməsində, rus dilinin fellərinə dair xüsusi kurslarda və xüsusi seminarlarda istifadə etmək olar. Tədqiqatın əsas müddəalarından eyni zamanda rus və Azərbaycan dillərinin müqayisəli qrammatikaları üzrə ali məktəb kurslarında, milli auditoriyada rus dilinin tədris edilməsi prosesində istifadə etmək mümkündür. Təqdim edilən tədqiqat ikidilli, xüsusilə rusca-azərbaycanca lüğətlərin tərtibində faydalı ola bilər.

Tədqiqatın mənbələri. Tədqiqatın materialı kimi müasir rus dilinin şəxssiz növ felləri götürülüb, onlar bir tərəfdən tam seçmə yolu ilə SSRİ EA-nın nəşr etdiyi 4-cildlik “Rus dili lüğəti”ndən (1981-1984; bundan sonra RDL), digər tərəfdən isə A.A. Orucovun redaktəsi ilə nəşr edilən 3 cildlik “Rusca-azərbaycanca lüğət”dən (6-cı nəşr, Bakı, 2005, bundan sonra RAL) alınıb. Əlavə mənbələr kimi, müqayisəli təhlilin aparılması üçün 17 cildlik “Müasir rus ədəbi dilinin lüğəti” (1948-1965; bundan sonra MRƏDL), S.İ.Ojeqovun “Rus dilinin lüğəti” (N.Y.Şvedovanın redaktəsi ilə, 22-ci nəşr. M.: Русский язык, 1990; bundan sonra RDL) cəlb edilib. Kartotekada 400-dən çox şəxssiz fel toplanıb.

Müdafiəyə dissertasiyanın aşağıdakı müddəaları buraxılır:

1. Lüğət tərkibinin ayrı-ayrı hissələrinin ardıcıl şəkildə öyrənilməsi müasir dilçiliyin ən vacib vəzifələrindən birinin – dilin leksik-semantik sisteminin təsvirinin həll edilməsinin mühüm şərtidir.

2. Rus dilinin fellərinin ayrı-ayrı kateqoriya və altkateqoriyaları heç də eyni dərəcədə öyrənilməmişdir. Ayrı-ayrı fellər kateqoriyalarının morfoloji əlamətləri və sintaksis funksiyaları daha çox öyrənilmişdir. Şəxssiz növ fellər, onların leksik-qrammatik və semantik-üslubi xüsusiyyətləri, onların formalaşma xüsusiyyətləri əsaslı şəkildə öyrənilməmişdir.

3. Şəxssiz növ fellərin müxtəlif leksik-semantik qruplarının semasioloji və leksikoqrafik problemləri indiyə qədər lazımi şəkildə tədqiqatçıların diqqətini cəlb etməmişdir.

4. Rus dilinin izahlı lüğətlərində və rusca-azərbaycanca lüğətdə göstərilən fellərin mənalарının verilməsi təcrübəsinin öyrənilməsi onlarda vahid, xüsusi optimal izah formulunun olmadığına şəhadət verir.

5. Müasir rus dilinin tədqiq edilən fellərin mənası fel leksemlərinin semantik strukturlarının ayrı-ayrı elementləri – uyğunluğu, paradigmatik münasibətləri və söz yaratma xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirən real linqvistik göstəricilərdə özünü göstərməlidir;

6. İkidilli, xüsusilə rusca-azərbaycanca lüğətdə şəxssiz növ fellər onların bütün qrammatik, leksik və semantik-üslubi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təqdim edilməlidir.

Dissertasiyanın aprobeiası. Tədqiqatın əsas müddəaları haqqında respublika ali məktəblərarası və beynəlxalq elmi konfranslarda, BSU-də Tağıyev oxu günlərində məruzə edilmiş, həmçinin onlar Bakı Slavyan Universitetinin pedaqoji fakültəsinin müasir rus dili kafedrasının seminar

və iclaslarında müzakirə edilmişdir. Dissertasiyanın mövzusu müxtəlif respublika və xarici nəşriyyatlarda çap edilmiş 11 məqalə və tezislərdən ibarət olan nəşrlərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Tədqiqat işi giriş, iki fəsil, nəticə və rus və Azərbaycan dillərində istifadə edilmiş dilçilik üzrə ədəbiyyatdan ibarət olan bibliografiya və istifadə edilmiş leksikoqrafik mənbələrin siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın əsas mətni 147 səhifədə şərh edilib. Dissertasiyanın ümumi həcmi 165 səhifədən ibarətdir.

İŞİN MƏZMUNU

Girişdə iki paragrafda dissertasiya mövzusunun seçilməsi, onun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri aydınlaşdırılır, elmi yeniliyi, tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti, tədqiqat metodları və mənbələri müəyyənləşdirilir, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar şərh edilir (1.), məsələnin qısa tarixi işıqlandırılır (2.).

Alimlərin ayrı-ayrı fel kateqoriyaları arasında fərq əlamətlərini müəyyənləşdirmək cəhdlərinə baxmayaraq, şəxssiz növ fellər indiyə kimi dəqiq şəkildə təyin edilməyib və hələ də dərin və hərtərəfli tədqiqatın predmetini təşkil etməyib. Ədalətlə hesab edilir ki, rus fellərinin mərhələ-mərhələ və daha dərin araşdırılması tədqiqat prosesində bəzi istiqamət və meyillərin aşkarlanmasına imkan verir¹.

Rus dilçiliyində şəxssiz növ fellərin öyrənilməsi şəxs kateqoriyasının öyrənilməsi ilə sıx şəkildə bağlıdır. Digər morfoloji fel kateqoriyaları ilə yanaşı, bu kateqoriyanın da öyrənilməsində M.V.Lomonosov, N.Qreç, A.X.Vostokov, V.Q.Belinski, Q.Pavski, F.İ.Buslayev, A.A.Potebnya, D.N.Ovsyaniko-Kulikovski, A.A.Şaxmatov, A.M.Peşkovski və digər alimlərin əməyi mühüm rol oynayıb.

Felin şəxs kateqoriyasının öyrənilməsinin inkişafında sonrakı mərhələləri təşkil edən digər dilçi alimlərin əsərlərində (L.V.Şerba, V.V.Vinogradov, Y.M.Qalkina-Fedoruk, N.S.Pospelov və başqaları) tədqiqatçıların müxtəlif şəkildə həll etdikləri bir sıra mübahisəli məsələlərə toxunmuşlar.

Bu tədqiqatın məqsəd və vəzifələri baxımından S.D.Nikifirov, A.A.Yudin, V.M.Nikiteviç, L.V.Matveyeva-İsayeva və başqalarının tədqiqatları böyük maraq doğurur, bu əsərlərdə rus qrammatika elmində şəxs

¹ Шукюров Т.Г. Лексикографическая разработка глаголов непродуктивных классов русского языка. Автореф. дисс....канд. фил. наук. Тбилиси, 1980, с.7.

kateqoriyasının işlənməsi tarixi demək olar ki, bütün təfərrüatı ilə öyrənilmişdir.

Bununla belə, iki əsrdən çox bir müddətin keçməsinə baxmayaraq, rus fellərinin, xüsusən şəxssiz növ fellərin klassifikasiyasında hələ də mübahisələr mövcuddur və qəti həllini gözləyir.

Tədqiqat işinin birinci fəslə – “**Müasir rus dilində şəxssiz növ fellər** (leksik-semantik və leksikoqrafik aspektlərdə)” altı paragrafdan ibarətdir (üç müstəqil və üç yardımçı).

Birinci paragrafda (1.1.) rus dilinin şəxssiz növ fellərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir.

Səciyyəvidir ki, müxtəlif tədqiqatçılar rus felinin şəxssiz formalarının mənşəyi və funksional mahiyyətinə dair problemə fərqli yanaşmaların imkanlarına diqqət yetirmişlər. Bu halda adı keçən formanın tətbiq edildiyi bütün hallarda şəxssizlik haqqında ənənvi rəy mübahisəyə səbəb olmuş, müasir rus dilində nisbətən az sayda fel leksemlərin şəxssiz formalarının mənşəyi və işlədilməsi halının izahında qeyri-ənənvi metod təklif edilmişdir¹.

Hesab olunur ki, “fel şəxssizliyinin leksik-qrammatik nüvəsi” sayı 120 sözdən çox olan tam şəxssiz növ fellər qrupundan ibarətdir. Bunlara *ветреть, возбраняться, завечереть, недоставать, нездоровиться, тершить, фартить* və sair tipli fellər² nümunə ola bilər.

Bir çox tədqiqatçıların fikrincə, şəxssiz fellər onların morfoloji və sintaktik xüsusiyyətləri baxımından dərinədən və hərtərəfli öyrənilsə də, bunu həmin fellərin semantikasının öyrənilməsinə dair söyləmək mümkün deyildir. R.P.Afanasyeva hesab edir ki, “dil materialının semantik-qrammatik baxımdan nəzərdən keçirilməsi iki əsas – məna və qrammatika üzərindən aparılmalıdır, belə ki, tez-tez sözün müxtəlif leksik mənaları onun fərqli qrammatik formaları ilə bağlı olur...”³. Görünür, elə bu

¹ См.: Шелякин М.А. О происхождении и употреблении безличной формы русского глагола // Вопросы языкознания. М.: Наука, 2009, №1, с.35.

² Королькова А.В. К лексико-грамматической характеристике безличных форм глагола и их функционирования // Функциональный анализ грамматических единиц. Сборник научных трудов. Л., 1980, с.103.

³ Афанасьева Р.П. Полисемия глагольных лексем. Причины возникновения. Функции // Деривация и полисемия. Тамбов. Межвузовский сборник научных трудов под ред. В.Г.Руделева. Тамбовский ордена «Знака почета» государственный педагогический институт, 1978, с.88-89.

səbəbdən bəzi dilçilərin əsərlərində şəxssiz növ fellər həm də semantik planda nəzərdən keçirilir.

Y.M.Qalkina-Fedoruk, şəxssiz istifadə məqamında həqiqi şəxssiz və şəxslilərləri fərqləndirərkən təsdiq edir ki, ikinci qrupa daxil olan fellər daha geniş semantik müxtəlifliyə malikdir və miqdar baxımından həqiqi şəxssiz fellər üzərində üstünlüyə malikdirlər. O, şəxssiz fellərin beş semantik qrupunu fərqləndirir.¹

Şəxssiz fellərin leksik tipləri eyni zamanda V.V.Vinoqradovun işlərində də nəzərdən keçirilir, bu əsərlərdə şəxssiz fellərin səkkiz mənasına işarə edilir. Hərəkətin subyektə qeyri-mütəşəkkil qaydada içində subyektə yönəlməsini, yaxud hərəkət etməyə meyilliyi bildirən, axırıncı dərəcədə şəxssiz növ fellərin məhsuldarlığını qeyd etməklə... o, məsələn, üçüncü şəxsin tək halı formasına *-ся* postfiksini artırılması yolu ilə şəxslilərdən şəxssiz fellərin yaranmasının məhsuldarlığını göstərir.²

Şəxssiz fellərin leksik tiplərini ayıraraq fərqləndirərkən bir çox tədqiqatçılar (A.V.Korolkova və başqaları) V.V.Vinoqradov tərəfindən şəxssiz növ fellərə verilən klassifikasiyaya əsaslanırlar.³

Rus qrammatika elmində şəxssiz növ fellərin işlənməsi dərəcəsi aşağıdakıları təsdiq etmək üçün əsas verir: 1. rus dilçiliyində şəxssiz növ fellər xüsusi olaraq tədqiq edilməyib; 2. şəxssiz fellərin öyrənilməsi morfoloji-sintaktik səviyyədə şəxssizlik kateqoriyasının daxilində aparılır; 3. şəxssiz fellərin böyük əksəriyyəti şəxslilərin şəxssiz formalarıdır; 4. şəxslilə və şəxssiz formaların zahiri oxşarlığı onunla nəticələnir ki, bəzi dilçilər şəxssiz cümlələrin xəbərini 3-cü şəxslilə formasında fel kimi, digərləri isə formaya malik olmayan, tək halın üçüncü şəxslilə forması ilə üst-üstə düşən fel kimi baxırlar; 5. şəxssiz fellər leksikoqrafik aspektdə tədqiq edilməyib.

İkinci paraqrafta (1.2) həqiqi şəxssiz fellər və rus dilinin izahlı lüğətlərində onların semantik strukturu nəzərdən keçirilir. Qeyd edilir ki, göstərilən fellərin hələ qədim dövrlərdə başa çatmış yaranma prosesi dəfələrlə tədqiqatçıların diqqətini cəlb edib, onların bu məsələ üzrə fikirləri çox ziddiyyətlidir.

¹ См.: Галкина-Федорук. Безличные предложения в современном русском языке. М., 11958, с.130.

² Грамматика русского языка. Т.І. Фонетика и морфология. М., 1960, с. 471.

³ См. об этом: Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Л., 1967, с. 466-467.

Belə ki, şəxssiz formanın qədimliyindən bəhs edərkən, A.A. Şaxmatov “şəxssiz formanın nəyə görə şəxslı fellərin tək halının 3-cü şəxs forması kimi eyni biçimdə olması” sualına cavab vermir¹.

Həqiqi şəxssiz fellərin mənşəyi haqqında məsələ ilə bağlı A.A.Потебняnin fikri daha inandırıcı görünür, belə ki, onun rəyincə, “bu tipli fellər ilkin formasında feli sözün özünün tərkibinə daxil olan adları göstərmək məqsədi ilə işlədilən şəxslı fellərdən törəyiblər”².

Müasir rus dilində həqiqi şəxssiz fellərin tərkibinə aşağıdakıları seçilir: həqiqi qeyri-qayıdış felləri (*буранить, взбучить, вскоробить, вспасть, вспучить, вьюжить, вырвать, выяснить, дождить, завечереть, завьюжить, задождить, зазнобить, заколодить, заломить, запарить* və s.) və həqiqi şəxssiz qayıdış felləri (*бредиться, вериться, взглянуться, взгруснуться, вздремнуться, вообразиться, гуляться, довестись, дрематься, дышаться, икаться* və s.).

Rus dilinin izahlı lüğətlərinin lüğət materialı (RDL, MRƏDL və ORDL) həqiqi şəxssiz qeyri-qayıdış fellərinin leksik-qrammatik və semantik-üslubi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla şərh edilir. Bu zaman onların mənasının açıqlanması üçün müxtəlif üsullardan istifadə edilir. Belə ki, *sinonim* üsulu ilə *буранить, взбучить, вырвать, ободнять, обутреть, примеркать, распучить* və s. fellərin, şərhin göndərmə-sinonim üsulu ilə *прояснить, разведрутть, заштормить* kimi həqiqi şəxssiz birmənalı qayıdış fellərinin mənası müəyyənləşdirilir. Bu şərh metodu “*То же, что*”, «См.» formaları ilə ifadə edilir.

Sözün mənasının təsviri-sinonim üsulu ilə şərh də az məhsuldar hesab edilmir, belə ki, bu üsulla *вскоробить, искоробить, вспучить, позанести, снежить, угораздить* kimi fellərin mənalari verilir.

Müqayisə edin: ВСКОРÓБИТЬ, -бит; *обычно безл. сов., перех. Прост.* Вспучить, поднять горбом, буграми (RDL, cild 1, s. 231)

ВСКОРÓБИТЬ -блю, -бишь; *сов. перех. В просторечии.* Вспучить, выгнуть горбом, буграми, перекосить. *Прибывшая вода вскоробила лед на реке* (MRƏDL, cild 2, s.842).

¹ См.: Юдин А.А. Формы выражения категории лица глагола в современном русском языке / Вопросы теории русского языка. Ученые записки Рязанского ГПИ. Т.51. Рязань, 1968, с. 175-176.

² Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Харьков: Учпедгиз. Т.2, 1958, с. 422.

Nümunə gətirilən lüğət materialından görünür ki, *вскоробить* felinin semantikasi, bir tərəfdən, lüğət məqaləsində göstərilən *вспучить* (RDL, MRƏDL) və *перекосить* (MRƏDL) sinonim sözlərin köməyi ilə, digər tərəfdən isə “*выгнуть горбом, буграми*” (RDL, MRƏDL) kimi fellərin təsviri şərhilə açıqlanır.

Təhlil edilən çoxmənalı fellərin sayı son dərəcə azdır. *Недостать, перекоробить, развиднеть, тошнить* kimi fellər çoxmənalıdır.

Müasir rus dilində *həqiqi şəxssiz fellərin* öyrənilməsi aşağıdakı arqumenti təsdiqləməyə əsas verir: 1. şəxssiz fellərin bu kateqoriyası mahiyyət və spesifikasiyası elə onların yaranmasında, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlərində üzə çıxan çoxsaylı qrupu təmsil edir; 2. rus dilində *həqiqi şəxssiz fellər* iki əsas qrupda təqdim edilir: 1) qeyri-qayıdış *həqiqi şəxssiz fellər*; 2) qayıdış *həqiqi şəxssiz fellər*; 3. göstərilən fellərin leksikoqrafik şərhilə prosesində lüğətlərdə bəzi fərqli oxunuşlara rast gəlinir; 4. bir çox *həqiqi şəxssiz fellər* lüğət tərtibçilərinin diqqətindən yayınıb və, beləliklə, onların lüğətlərinə daxil olmayıblar.

Üç köməkçi yarımparaqraftan ibarət olan **üçüncü paraqraf (1.3)** kontekstual şəxssiz fellərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin izahına və rus dilinin izahlı lüğətlərində onların semantik sturukturunun şərhinə həsr edilib.

Məlumdur ki, şəxssizlik kateqoriyası yalnız *həqiqi şəxssiz fellərlə* məhdudlaşmır. Rus dilində *şəxslilə* fellər də mübtədəsiz konstruksiyada işlədilməklə, şəxssiz növ *fel keyfiyyətini* qazana bilər. Bu *fel qrupu* da çoxsaylıdır və semantik baxımdan müxtəlifdir.

Felin *şəxslilə* və *şəxssiz* kimi istifadə edilməsi hər şeydən qabaq sintaksis cəhətdən şərtləndirilmişdir. Eyni bir felin *şəxslilə* və *şəxssiz* formasının ayrılması beləliklə onların birbaşa ətrafından, yəni müvafiq kontekstdən asılıdır. Bu halda söhbət *şəxssiz* kimi malik olduğu mənalardan və ya işlətmələrin birində *şəxssiz fellər* kimi çıxış edən *kontekstual-şəxssiz fellərdən* gedir.

Bu kateqoriyaya daxil olan felləri üç qrupa bölmək olar: 1) *şəxssiz kimi istifadə edilən şəxslilə* fellər; 2) *şəxslilə mənanın şəxssiz çalarlara malik olan* fellər; 3) *şəxssiz mənaya* malik olan *şəxslilə* fellər.

Birinci yarımparaqrafta (1.3.1) *şəxssiz mövqedə işlədilən şəxslilə* fellərin semantik strukturu və semantikleşmə üsulları nəzərdən keçirilir. Rus dilinin, demək olar ki, bütün izahlı lüğətlərinin hamısında onlar *şəxssiz* istifadə mövqeyindədirlər, bunu onların “*şəxssiz istifadə mövqeyi*” qrammatik əlamətidir.

Göstərilən əlamətlə, lüğətlərdə *болеть*², *выбросить*, *взять*, *выйти*, *вынести*, *влечь*, *вызвездить*, *гудеть*, *давать*, *дуть*, *жечь*, *завалить*, *завалить*, *занести*, *затянуть* və s. kimi fellər verilir.

Bu yarımqrupa daxil olan bir sıra kontekstual-şəxssiz fellər şəxssizlik mənasını müxtəlif yollarla əyaniləşdirirlər.

1. Əksər hallarda fellərin bir hissəsi (*заволочь*, *задувать*³, *засветлеть*, *засосать*¹, *застлать*, *засыпать*, *кренить*, *колотить* və s.) şəxslili və şəxssiz istifadə zamanı eyni mənaya malik olurlar: ЗАВОЛОЧЬ - 1. «Закрыть, подчеркнуть, застлать (о тучах, тумане, облаках, слезах и т.п.)» а) şəxslili istifadə: *дождя не было, но туман еще держался и низкие облака заволочла все небо*; б) şəxssiz istifadə: *А у него глаза заволочло туманом...* Yəhud: *Бухту уже заволочло вечерней дымкой.*

Analoji olaraq, şəxssizliyin mənasını *задумать*, *засветлеть*, *засосать*, *застлать*, *засыпать*, *колотить*, *контузить*, *кренить* kimi fellər əyaniləşdirirlər.

Şəxslili fellərin digər hissəsinin şəxssiz mövqedə işlədilməsi zamanı bəzi əlavə semantik şəkilləndirmələr müşahidə edilir: а) *şəxssiz istifadəsi* ilə yanaşı şəxslili felin eyni mənasında həm də *şəxssizlik nüansı* da özünü göstərir (*качать*, *прохватить*, *обволочь*); б) şəxslili felin özünün iki mənasında *şəxssiz istifadəyə* malikdir (*клонить*); в) felin şəxslili məna çaları şəxssiz də istifadə edilə bilər (*запорошить*¹); д) şəxslili və şəxssiz istifadə semantik baxımdan differensiasiya edilir (*засветлеть*); е) şəxslili fel müxtəlif mənalarda semantik çalarlara malik olur ki, bu da öz növbəsində, şəxssiz çalar daşıyıb şəxssiz istifadəyə malikdir (*швырять*).

Şəxssiz çalarlara malik olan şəxslili fellərin semantik strukturu **ikinci yarımparaqrafın** təhlil predmetini təşkil edir (1.3.2).

Təsvir edilən kateqoriyaya daxil olan fellər arasında *şəxssiz çalarlı* fel yarımqrupları mövcuddur. Bu yarımqrupa aşağıdakı fellər daxildir: *обсыпать*, *объесть*, *таять*, *сорвать*, *саднить*, *свежеть*, *сморить*, *холодеть*, *холодеть*, *найти*², *нанести*, *можжить*, *протрясти*, *штормить*, *проиграть* və sair.

Lüğətlərdə kontekstual-şəxssiz feillərin həmin yarımqrupu müvafiq şərti işarə - iki şaquli paralel xətt (/ /) olaraq müəyyən edilir.

Şəxssiz istifadə mövqeli fellərdən nəzərdən keçirilən yarımqrupa daxil olan fellər onunla fərqlənir ki, onlarda şəxssizlik semantikasi özünü göstərir, hansı ki, müstəqil məna biçiminə malik deyildir.

Şəxslı felın semantik strukturunun şəxssızlıyı kontekstdən müəyyən edilir.

Müasir rus dilində mənalarından biri *şəxssızlık mənası qazanan* kontekstual-şəxssız fellər **üçüncü yarımparaqrafda (1.3.3.)** nəzərdən keçirilir.

Lüğət məqaləsi strukturunda bu mənalar “*şəxssızlık*” qramantik əlaməti altında müstəqil mənə kimi göstərilir.

Достать, дрейфовать, замотать, заложить, заесть, валять, заштормовать, заолодеть və s. fellərin semantik strukturunda lüğətlərdə şəxssızlık mövqeyində bir və ya bir neçə şəxssız mənalar işlədilər. Məsələn, *достать* (6/4*)¹, *дрейфовать* (2/2), *замотать* (5/3), *заложить* (9/6), *валять* (6/2), *заштормовать* (2/1), *заолодеть* (2/2), *знобить* (2/1) və sair fellər bir şəxssız mənada işlədilər.

Bəzi hallarda çoxmənalı fel bir şəxssız mənə və bu mənənin şəxssız çaları əldə edir. Məsələn, *рвануть* feli 5 mənəyə malikdir; onun beşinci mənəsi şəxssızdır: “*безл. произвести взрыв, взорвать*”. *Где стоял склад, вьются, ведь сейчас рванет, сейчас всех разнесет!* Şəxssızlık çaları mövcuddur: “*// безл. Сильно прозвучать, сотрясая воздух, грохнуть*”. *Ослепила извилистая молния, упала близко в воду... рвануло так, что на берегу присели...”*.

RDL-da şəxssız mənəyə malik olan *kontekstual-şəxssız qeyri-qayıdış* çoxmənalı fellərin təhlili zamanı aşağıdakı fellərin semantik strukturunda şəxssızlıyin kombinasiyalı əksi özünü göstərir: 1) *şəxssız mənəyə* və *şəxssızlık çalarına* malik olan kontekstual-şəxssız fellər: *бросать* (5/5): при 1-ом значении – (*// обычно безл.*); *кидать* (4/4; при 1-ом значении - *// обычно безл.*) 2) *şəxssız mənəyə* və *şəxssız çalara* malik olan kontekstual-şəxssız fellər *прорвать* (3/3; при 2-ом значении - */ безл.*) *раздуть* (5/4) при 1-ом значении в *безл. употр.*. 3) *şəxssız mənəyə*, *şəxssız istifadə* və *şəxssızlık çalarına* malik olan kontekstual-şəxssız fellər: *надуть* (4/3, при 2-м значении – (*в безл. Употр....: /// безл.*); *тянуть* (22/11, при 10-м значении – (*в безл. Употр. ... и безл.*) при 17-м значении - *// безл.*) və s.

Kontekstual-şəxssız fellərin ikinci qrupuna mənələrindən biri şəxssız olan *qayıdış felləri* daxildir. Buraya aşağıdakı fellər daxildir: *вестись* (4/2), *играться* (3/2), *исполниться*¹ (2/2), *любитесь* (2/2), *народиться*

¹ Burada və bundan sonra mötərizə içində birinci rəqəm lüğətdə ayrılan mənələrin ümumi sayını, ikincisi - feilin şəxssız mənəyə malik olduğu formanı göstərir.

(4/4), плакаться (2/2), питься (2/1), приказываться (2/1), прибавиться (3/2), прийти (6/3), писаться (4/2).

Göstərilən şəxssiz fellərin semantik strukturunu təsvir edərkən, əvvəla polisemantik fellərin əsas mənalarını mənə çalarlarından dəqiq ayırmaq lazımdır, ikincisi felin hər bir göstərilmiş mənə və ya mənə çaları üçün onların həqiqiliyini təsdiq edən müvafiq illüstrativ material göstərilməlidir.

Tədqiqatın **ikincə fəslə** – “**Rusca-azərbaycanca lüğətdə şəxssiz fellərin leksikoqrafik baxımdan işlənməsi və onların mənalarının verilmə üsulları**” – altı paragrafdan ibarətdir (üç müstəqil və üç yardımçı paragraf), burada Azərbaycan dilində şəxssiz fellərin öyrənilmə dərəcəsi ilə bağlı məsələlər işıqlandırılır; rusca-azərbaycanca lüğətlərin materialı əsasında şəxssiz fellərin ayrı-ayrı dərəcələri üzrə analiz edilən semantik strukturlar arasındakı oxşarlıq və fərqliliklər müəyyənləşdirilir.

Birinci paragrafda (2.1) ikinci fəslin giriş qeydlərində göstərilir ki, əksər türk dillərində, elə bir sıra digər dünya dillərdə olduğu kimi, fel “ən mürəkkəb, qrammatik cəhətdən tutumlu və semantik baxımdan differensiasiya edilmiş kateqoriya”¹.

Bir sıra tədqiqatçıların rəyincə (M.Hüseynzadə, A.Dəmirçizadə, H.İ.Mirzəzadə), Azərbaycan dilində fellər zaman, şəxs, tərz, təsirlik, fel forması, əlaqə, növ, keyfiyyət, göstərici, inkar və xəbərlilik kimi qrammatik kateqoriyalar üzrə ən zəgin nitq hissəsi hesab edilir.² (Azərbaycan dilindən tərcümə)

Demək olar ki, Azərbaycan dilçilərinin hamısı, öz mülahizələrində Azərbaycan dilində felin əsas qrammatik kateqoriyalarından biri olaraq *şəxs kateqoriyasını* ayırırlar. Felin göstərilən qrammatik kateqoriyasını müfəssəl şəkildə şərh etmək zərurəti yaranır, belə ki, Azərbaycan dili üzrə aparılan tədqiqatlarda 1961-ci ilə qədər Azərbaycan dili üzrə aparılan tədqiqatlarda şəxssiz fellər “məchul növ” kimi nəzərdən keçirilib.

Azərbaycan və rus dillərində şəxs kateqoriyası hərəkətin onu icra edən şəxsə münasibətini ifadə edir. Bu nöqtəyi-nəzərdən məchul növ

¹ Мамедов А.Н. Сравнительно-сопоставительное исследование глаголов современного азербайджанского и монгольского языков. Баку: Маариф, 1976, с.5

² Дəmirçizadə А. Azərbaycan dilinin üslubiyatı. Bakı, 1962, s. 248.

Azərbaycan dilində “hərəkətin icraçısının qrammatik passivliyini və faktiki hərəkətin icra edildiyi obyektin qrammatik fəallığını ifadə edir...”¹.

Burada, xüsusi olaraq göstərilir ki, Azərbaycan dilində şəxssiz növə daxil olan fellər necə deyirlər, mənbəyi olmayan və bərpası mümkün olmayan hərəkəti bildirir.

Azərbaycan dilində şəxssiz növ fellər *-il, -il, -ul, -ül* affikslərin köməyiylə təsirsiz fellərdən formalaşır: *yanaşılmaq, edilmək, tutulmaq, tökülmək* və aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir: 1) onlar subyektlə birləşə bilmirlər; 2) şəxs və saya görə dəyişməzlər 3) yalnız yönlük və çıxışlıq hallarda idarə edilirlər; 4) qeyri-müəyyən formada istifadə edilmirlər.²

Bununla belə, dördüncü bənd birmənalı qarşılınmır, belə ki, həm rus, həm də Azərbaycan dillərində şəxssiz növ fellər digər cəhətlərlə yanaşı məsdər formasına malik olurlar.

Tədqiqatçılar Azərbaycan dilində şəxssiz növ fellərin az olduğunu qeyd etmiş və öz növbəsində qeyri-müəyyən tərz formasında verilən bəzi əsas felləri sadalayır: *baxılmaq, diqqət edilmək, diqqət yetirilmək, əhəmiyyət verilmək* və s.

Azərbaycan dilinin şəxssiz növ felləri aşağıdakı qrammatik formalarda istifadə edilir: 1) məsdər formada: *yanaşılmaq, baxılmaq*; 2) tək halın üçüncü şəxində: *işə başlanılır, əhəmiyyət verilir*; 3) keçmiş zamanın tək halında: *söhbət edilirdi, yanaşılırdı, fikir verilirdi*; 4) felin lazım formasında: *fikir verilsəydi, düzgün yanaşılısaydı, söhbət edilsəydi* və s..

Materialın təhlili sübut edir ki, Azərbaycan dilçiliyində də şəxssiz növ fellərdən daha çox şəxssiz cümlələrin müxtəlif növlərinin təsvirinə diqqət yetirilir.³

Burada rus dilində şəxssiz növ fellərin ikidilli və xüsusən rusca-azərbaycanca lüğətlərdə leksikoqrafik təsviri xüsusi maraq doğurur.

İkinci paraqrafda (2.2.) rus dilinin *həqiqi şəxssiz* növ fellərindən ibarət material üzrə onların rusca-azərbaycanca lüğətdə leksikoqrafik şərh

¹ Грамматика азербайджанского языка. Фонетика, морфология и синтаксис. Под ред. М.Ш.Ширалиева. Баку: Изд-во «Элм», 1971, с. 106.

² Müasir Azərbaycan dili: 3 cildə, 2 cild. Morfologiya / Z.Budaqovanın redaktəsi ilə. Bakı, 1980, s. 260.

³ Вах: Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 1962; Грамматика азербайджанского языка. Фонетика, морфология и синтаксис. Под ред. М.Ш.Ширалиева. Баку: Изд-во «Элм», 1971; Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. 4 hissə, Bakı, 1972; Müasir Azərbaycan dili. 3 cild. Bakı, 1981; Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 2007 və s.

ilə bağlı məsələlər nəzərdən keçirilir. Hesab edilir ki, rus şəxssiz növ fellər rus və Azərbaycan dillərində mövcud olan şəxssiz növ fellərin müxtəlif variantları heç də həmişə bir-birinə tam şəkildə uyğun gəlmir.

Azərbaycan dilində şəxssiz növ fellərin mövcudluğu bu gün heç bir şübhə doğurmur. Məsələn, *qarlayır, yağır, çovğunlayır* və sair kimi fellər mübtədasi olmayan konstruksiyalarda istifadə edilir və *havanın durumunu* bildirir.

RAL-da şəxssiz növ fellərin verilməsinin üç üsulu mövcuddur.

1. Fellərdə əksini tapan şəxssizlik “şəxssiz” qrammatik əlamətlə göstərilir: *ДОЖДИТЬ несов., безл. Yağmaq, çiskinləmək (yağış)*. Analoji hadisə *зобить, приспичить, стошнить* kimi fellərin lüğət məqaləsinin strukturunda özünü göstərir.

Bu fellərin mənalарının verilməsi isə əhəmiyyətli dərəcədə korrekte edilməlidir.

Belə ki, *çiskinləmək* feli yuxarıda nümunə verilən rus felinin (*дождить*) semantikasını tam şəkildə əks etdirmir, bu halda *çiskinləmək* felinə *моросить* rus feli uyğun gəlir.

RAL-da *зобить* felini *titrəmək, üşütmək, canına titrəmə düşmək* kimi vermək olar. RAL-da *зобить* feli üçün lüğət məqaləsi aşağıdakı struktura malik ola bilər: *ЗНОБИТЬ несов., безл. titrəmək, üşütmək, canına titrəmə düşmək. Меня зобит canıma titrəmə düşür.*

2. Rus şəxssiz növ fellərin tərcüməsində onların şəxssizliyinə işakə edən “şəxssiz” qrammatik əlaməti göstərilmişdir.

ВЗБУЧИТЬ сов. разг. şişmək; горох взбучило от сырости - noxud rütubətdən şişmişdir.

3. Həqiqi şəxssiz növ fellərin bir hissəsi RAL-da öz əksini tapmayıb: *заколотить, запуржить, ободнять, обуть, перекорезить, пододать, подташнить, позанести* və s..

RAL materialının onрт rus dilinin həqiqi şəxssiz növ fellərinin semantik-üslubi xüsusiyyətlərinin əks etdirilməsi baxımından təhlili həmin kateqoriyaya daxil olan bir çox fellərin leksikoqrafik şərhinin qeyri-qənaətbəxş olduğunu göstərir. RAL-da göstərilmiş bəzi mənalар illüstrativ material ilə müşayiət edilməyib, bir çox tərcümələr tərcümə edilən sözün məzmununu heç də tam şəkildə bildirmir.

Üçüncü paraqrafda (2.3) rus dilinin *kontekstual-şəxssiz* növ fellərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri Azərbaycan dilindəki ekvivalentləri ilə müqayisədə rus dilinin kontekstual-şəxssiz növ fellərinin leksik-semantik özəllikləri nəzərdən keçirilir. Qeyd edilir ki, RAL-da göstərilən

kateqoriya fellərin mənalарının verilməsində müxtəlif semantik-stilistik üsullardan istifadə etmək zərurəti yaranır, belə ki, tədqiq edilən şəxssiz növ fellər həm semantika, həm də istifadə sferası, habelə üslubi xarakteristika baxımından eynicinsli deyil. Bundan başqa, müfəssəl təhlilinə ehtiyac duyulur, bunsuz şəxssizlik mənasını ifadə etmək mümkün deyil.

Birinci yarımparaqrafda (2.3.1.) şəxssiz istifadə mövqeyi fellər nəzərdən keçirilir.

RAL lüğət materialının təhlili göstərir ki, onun daxilində *şəxssiz istifadə* mövqeyi bir çox şəxslı fellər mövcuddur, məsələn, *болеть, бывать, влечь, вонять, вывездуть, выйти, вынести, вытянуть, драсть* başqa fellər.

Müqayisə edin: ВЫНЕСТИ – *сов.* 1. Çıxartmaq, aparmaq; 2. Qoymaq, təklif etmək (müzakirəyə); 3. Dözmək, davam gətirmək, tab etmək.

Nümunə verilən lüğət materialı əyani şəkildə sübut edir ki, rusca-azərbaycanca lüğətdə tərcümələrdə fellərin şəxslı və şəxssiz mövqedə işlədilməsi ardıcıl olmyaraq məhdudlaşdırılır. Bir çox hallarda şəxssiz istifadənin bir çox halları şəxslı felin mənlərində “əriyir”.

Заместу sözünün lüğət məqaləsi və onun mənasının tərcüməsi aşağıdakı kimidir:

“ЗАМЕСТИ 1. *Süpürmək, süpürüb yığmaq; 2. Örtmək, basmaq; снегом замело дорогу* yolu qar örtmüşdür (basmışdır)”.

Lüğət məqaləsindən görüldüyü kimi, *заместу* rus felinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi (süpürmək) heç də dəqiq deyildir, belə ki, *заместу*-nin mənası *süpürmək yox*, “süpürüb bir kənara aparmaq” deməkdir (RDL), yəni “*kənara yığmaq, bir yerə toplamaq*”. İkincisi, tərcümə və ikinci məna üçün nümunə bir-birinə uyğun gəlmir: *örtmək, basmaq* – şəxslı mənanı ifadə edir, *снегом замело дорогу* cümləsi isə şəxssizdir, onun tərcüməsi isə şəxslidir (*yolu qar örtmüşdür*): *qar* – mübtədə, *örtmüşdür* – xəbər. İkinci mənanın mümkün tərcümə variantı: 2. örtmək, basmaq //örtülmək.

Beləliklə, rusca-azərbaycanca lüğət materialının təhlili göstərir:

1. Rus fellərinin şəxssizliyi və onların uyğun azərbaycanca variantları “şəxssiz” qrammatik işarəsi ilə göstərilir, bunun təsbiti zamanı müəyyən qeyri-ardıcillıq nəzərə çarpır. 2. Şəxslı və şəxssiz fellər heç də həmişə dəqiq şəkildə fərqləndirilmir. 3.Şəxssiz fellərin müvafiq hissəsi (*подобать, нуржить* tipli) lüğətə daxil edilməyib. 4. Ayır-ayrı sözlərin tərcümələri heç də həmişə rus fellərinin şəxssiz mənasına uyğun gəlmir.

RAL-da şəxslı fellərin mənalarındakı *şəxssiz çalarların* göstərilməsinin əsas üsullarının izahı **ikinci yarımparaqrafın** təhlil predmetini təşkil edir (2.3.2.). Qeyd edilir ki, şəxssiz çalara malik olan şəxslı fellər qrupuna *бросать, выбросить, выкинуть, гудеть, давить, кидать, колоть* kimi fellər daxildir.

RAL-da bu yarımqrupun bir sıra şəxslı felləri hələ də müvafiq leksikoqrafik şərh azanmayıblar.

Müqayisə edin: БРОСАТЬ *несов.* 1. atmaq, tutmaq; 2. salmaq; 2. göndərmək, yollamaq.

Nümunə gətirilən lüğət məqaləsindən gördüyü kimi, adı keçən fel mənalarından birinin rus dilində şəxssiz çalara malik olan çoxmənalı şəxslı feldir. Bununla belə, bu çalarlar RAL-da əksini tapmayıb, bu isə o deməkdir ki, mənaların (yaxud mənə elementlərinin) heç də hamısı Azərbaycan dilində ifadə edilmir.

Bəzi hallarda RAL-dakı tərcümələr müəyyən dərəcədə mənaların şəxssiz çalarlarını əks etdirsələr də, onların qeyd edilməməsi lüğətin informativ keyfiyyətini aşağı salır.

Yalnız ayrı-ayrı fellər (*mozжить, перевалить, разнести*) RAL-da şəxssiz növ kimi qeyd ediləblər.

RDL-da *mozжить* felində şəxssizlik nüansı nəzərə çarpdırılır: “//Об ощущении тупой, тягучей боли”. RAL-da göstərilən fel *безл.* işarəsi ilə qeyd edilib: МОЗЖИТЬ *безл. дан. bərk ağrımaq, sızıldamaq; mozжит в колене dizim bərk ağrıyır (sızıldayır).*

Bu yarımqrupun materialının təhlili əyani şəkildə ki, rusca-azərbaycanca lüğətdə şəxslı fellərin *şəxssiz mənə çalarlarına* lazımı diqqət yetirilməyib, bu çalarların Azərbaycan dilində qeyri-adekvat verilməsi buna misaldır.

Üçüncü yarımparaqraf (2.3.3.) mənalarından biri şəxssiz olan çoxmənalı kontekstual-şəxssiz fellərin verilməsinin üsullarının öyrənilməsinə həsr edilib. RAL-da əks edilmə dərəcəsinə görə onları üç qrupa ayırmaq olar:

1) RAL-da çoxmənalı felin şəxssiz mənası müntəzəm qaydada göstərilir (“şəxssiz” qrammatik əlaməti ilə işarələnir):

ВЕЧЕРЕТЬ *несов. безл.* axşam olmaq, axşamlamaq, qaş qaralmaq, qaranlıq çökmək.

Nümunə gətirilən lüğət materiallarından gördüyü kimi, RAL-da *вечереть* feli bir mənada təsbit edilib, halbuki RDL-da iki mənə verilir:

1. Axşamın düşməsi, qaş qaralması. *Qaş qaralır.* 2. Gecənin düşməsi. İkinci mənə – şəxssizdir.

Göstərilən felin tərcüməisində RAL bir sıra sinonimlərdən istifadə edir: *axşam olmaq, axşamlamaq, qaş qaralmaq, qaranlıq çökmək* istifadə edir ki, bunlar da rus şəxssiz növ felin semantikasını təhrif edir. Burada yalnız bir ekvivalent daha münasibdir – *axşam düşmək*.

2) Rusca-azərbaycanca lüğətdə çoxmənalı felin şəxssiz mənası qeydə alınmır. Bu fellər (*наволочь, назначить, напечь, натянуть, okayивать, отъесть, пахнуть, неспрнуть* və b.) göstərilən kateqoriyanın xeyli nəzərəçarpan hissəsini təşkil edir.

Şəxssiz məna aşağıdakı fellərdə də ifadə edilmir: *повеять* (*повеяло прохладой – sərinlik gəlirdi*); *поманить* (*cəlb etmək, çəkmək*), *пробить* (*“исполниться – o letax”*: *мне пробило двадцать лет – iyirmi yaşım oldu*), *прояснет* («о наступлении ясной погоды»), *рвануть* («произвести взрыв, взорвать»), *сверлит* («5. безл. вызывать, причинять непрерывную ноющую боль»), *скоробить* («2. безл. согнуть, скорчить, скорючить – от болезни, увечья и т.п.») və sair.

Nümunə gətirilən lüğət materialından görüldüyü kimi, lüğətlərdə əksini tapan mənalara sayı digər şəxssiz fellərin müqayisəsi zamanı əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir, bu halda şəxslilik/şəxssizlik heç də həmişə dəqiq şəkildə fərqləndirilmir.

Faktiki materialın təhlili RAL-da bəzi fellərin tamamilə və ya qismən olmaması faktını təsdiqləməyə əsas verir, halbuki fellər şəxssizlik mənası ilə RDL-də və rus dilinin digər izahlı lüğətlərində öz əksini tapır.

Bəzi şəxssiz növ fellər (*подернуть, приморозить, прояснить, свечереть* və b.) müvafiq mənalara müəyyən şəkildə RAL-da öz əksini tapıb, ancaq yuxarıda nümunə gətirilən fellərin bəzilərinin qarşısında “şəxssiz” qrammatik işarəsi yazılmayıb. Belə ki, bu işarə *подернуть, прояснить* kimi və b. «безл.» kimi fellərin qarşısında yoxdur.

Nəticədə tədqiqatın əsas müddəaları xülasə edilir, tədqiqat zamanı əldə edilən nəticələrdən leksikoqrafiyanın nəzəri və təcrübi sahələrində istifadə yolları göstərilir.

Rus dilinin həqiqi şəxssiz və kontekstual-şəxssiz fellərinin ayrı-ayrı yarımqrupları dildə fərqli məhsuldarlıq dərəcəsinə və spesifik semantik struktura malikdir. Şəxssiz fellər morfoloji-sintaktik kateqoriyalardır. Şəxssiz fellərin sintaksik şərtliyini belə bir fakt sübut edir ki, şəxslilik fellərin müəyyən bir qrupu müvafiq konstruksiyasayəsində şəxssiz mövqeyə keçir.

RAL-da şəxssiz fellərin mənalara verilməsi üçün istifadə edilən lüğət definisiyaları rus şəxssiz fellərin semantikasının bütün zənginliyini kifayət dərəcədə əks etdirmir, nümunələrin böyük əksəriyyəti qeyri-ardıcıl və sistemsiz şəkildə verilir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları öz əksini aşağıdakı nəşrlərdə öz əksini tapmışdır:

1. К лексико-семантическим особенностям безличных глаголов в современном русском языке // Таğıyev oxuları. Bakı: Kitab aləmi, 2003, s. 172-175.

2. О многозначности безличных глаголов / Bakı Slavyan Universitetinin əməkdaşlarının illik elmi işlərinin yekununa həsr olunmuş konfrans məruzələrinin tezisləri. Bakı: Kitab aləmi, 2004, s. 70-71.

3. Об образовании собственно безличных глаголов в современном русском языке. / Bakı Slavyan Universitetinin əməkdaşlarının illik elmi işlərinin yekununa həsr olunmuş konfrans məruzələrinin tezisləri. Bakı: Kitab aləmi, 2006, s. 39.

4. Морфологические особенности безличных глаголов русского языка // Azərbaycan Dillər Universitetinin "Elmi xəbərləri". Bakı, 2009, №4, s. 137-143.

5. Контекстуально-безличные глаголы в современном русском языке. Министерство Образования и Науки Республики Казахстан. Казахский Гуманитарно-юридический Университет. Вестник, Серия «Филологические науки». Астана, 2009, №4. с. 106-111.

6. К описанию безличных глаголов в русско-азербайджанском словаре // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2009, №6, s. 69-73.

7. Собственно безличные глаголы современного русского языка // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2009, №4 (70), s. 39-41.

8. Безличное употребление личных глаголов русского языка (на материале невозвратных глаголов) / Слово в языке и речи. Дагестанский государственный педагогический университет. Институт языка, литературы и искусства им. Г.Цадасы Дагестанского научного центра РАН. Материалы международной научно-практической конференции 14-15 мая 2010. Махачкала, 2010. с. 311-317.

9. Безличное употребление личных глаголов и их отражение в Русско-азербайджанском словаре / Mədəniyyətlərarası dialoq: linqvistik, pedaqoji və ədəbi. Beynəlxalq elmi konfrans. 25-26 noyabr, 2010, Bakı, Azərbaycan, ADU, s. 197.

10. К синтаксическим особенностям безличных глаголов в современном русском языке / Aspirantların və gənc tədqiqatçıların XII Respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 2010, s. 219.

11. К вопросу категории лица в связи с изучением безличных глаголов современного русского языка / Сборник материалов VI между-

народного форума. г. Баку, 8-11 ноября 2010 года, Часть 1. Москва, ИПК МГЛУ «Рема», 2011, с. 15-19.

Tagiyeva Ofeliya Allahverdi

Impersonal verbs of modern Russian language and the ways of their semantization in Russian-Azerbaijani dictionary

Summary

In spite of its history covering more than two hundred years, today the problem of classification of Russian verbs, and impersonal verbs in particular, remains arguable and unsolved. There is need to work out the principles and ways of morphological forms of impersonal verbs in diverse dictionaries, which lack sufficient information about grammatical features of those verbs and their semantic-stylistic peculiarities. The dissertation is devoted to the study of the above-mentioned problems.

The dissertation's topic, its importance, aims are described in the introduction. It defines the work's scientific novelty, theoretical, and practical significance, methods and sources of investigation. The introduction offers the main issues introduced for defence: (1. Problems put in the thesis); gives brief history of the problem (2. Brief history and contemporary condition of studying of impersonal verbs in Russian linguistics).

Chapter one entitled "Impersonal verbs in modern Russian (in lexico-semantic and lexicographic aspects)", consists of six subchapters (three independent and three of their divisions), in which the author investigates the peculiarities of semantic structures of impersonal verbs in modern Russian.

Chapter two entitled "Lexicographic reseraches and semantization ways of impersonal verbs in Russian-Azerbaijani dictionaries", also includes six paragraphs (three independent and three of their divisions), in which the author investigates the questions, connected to study of impersonal verbs in Azerbaijani language on the material of Russian-Azerbaijani dictionary. She also compares similarities and differences of semantic structures of different verb categories, reveals shortages in the ways of expression of Russian impersonal verbs in Russian-Azerbaijani dictionary. The main ways of semantization are also touched in this chapter.

The Conclusion summarizes the main results of the dissertation, marks the directions, how they could be used in theory and practise of lexicography.

In conclusion summarizes the main provisions of, the ways of using the results obtained in the thesis in the theory and practice of lexicography.